

ERZURUM KIRSAL KALKINMA PROJESİNİN TARIMSAL YAYIMDA PROGRAM PLANLAMA İLKELERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ⁽¹⁾

Tecer ATSAN

Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum

ÖZET : Bu çalışma 1982-1989 yılları arasında Erzurum ilinde uygulanan Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi'nin (EKKP) tarımsal yayımla ilgili kısmının, Tarımsal Yayında Program Planlama İlkeleri açısından değerlendirilmesi amacı ile yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçları aşağıdaki gibi özetlenebilir: EKKP esas itibarıyla Erzurum ilinde tarımın gelişmesinde ve tarımla uğraşan kişilerin sosyo-ekonomik yönden kalkınmasında etkin olarak kullanılabilir bir araç olarak düşünülmüştür. Ancak bu tür projelerin etkin olabilmesi için uygulanacağı yerlerde geçerli olan koşullara ve program planlama ilkelerine uygun olarak hazırlanması gerekir. EKKP'nde alt yapı hizmetleri, program hedeflerine uygun olarak gerçekleştirilmesine karşın, çiftçinin gelirini artırmaya yönelik kredi ve tarımsal yayım hizmetlerinde beklenen etkinlik sağlanamamıştır. Proje hazırlanırken, bazı program planlama ilkelerinin göz önünde bulundurulmaması ve projede benimsenen Eğitim ve Ziyaret Sistemi'nin yöre şartlarına uygun olmaması projenin başarısını etkileyen önemli faktörler olarak ortaya çıkmaktadır.

EVALUATION OF ERZURUM RURAL DEVELOPMENT PROJECT WITH RESPECT TO PROGRAM PLANNING PRINCIPLES IN AGRICULTURAL EXTENSION

SUMMARY: This study has been undertaken to evaluate the agricultural extension component of the Erzurum Rural Development Project (ERDP) which was implemented between the years 1982-1989 from the point of view of the principles of program planning in extension. The results of this study can be summarized as follows: ERDP has been thought to be an effective instrument that can be used to improve the living standard of the rural people in the province. This kind of projects must be compatible with the local conditions and the principles of program planning in extension so that they can be effective. Rural infrastructure component of the project can be regarded as successful. But the credit and extension components that are aimed at increasing the income of the farmers have not been fully successful. It has been concluded that some of the program planning principles have not been taken into consideration during the planning phase of the project, and the training and visit system of extension has not been compatible with the local conditions. These problems hindered the effectiveness of the project.

GİRİŞ

Tarım sektörü, GSMH'daki payı nispi olarak düşmesine rağmen, ülke ekonomisindeki yerini ve önemini geçmişte olduğu gibi günümüzde de korumaktadır. Nitekim 1994 yılı rakamlarına göre GSMH'nın % 14.8'i, ihracat gelirlerinin % 10.7'si tarım sektöründen kaynaklanmakta, ülke nüfusunun % 40.9'u kırsal alanda yaşamakta, çalışan nüfusun ise % 44.6'sı tarım sektöründe istihdam imkânı bulmaktadır (Anon.,1994a; Anon.,1994b; Anon.,1995).

Ülkemizde tarım sektörünün gelişmesi ve kırsal alanda yaşayan insanların yaşam standartlarının yükselmesi büyük ölçüde tarımsal yayım hizmetlerinin etkinliğine bağlıdır. Bu gerçek ülkemizde son yıllarda anlaşılmiş ve bu konuda önemli girişimler başlatılmıştır. Kırsal kalkınma projeleri bu girişimlerin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu projelerden ilki 1976-1981 yılları arasında Çorum ve Çankırı illerinde uygulanmıştır. Bundan sonra Erzurum Kırsal Kalkınma Projesi (EKKP) 1982-1989 yılları arasında uygulanmış, bunu 1990 yılında uygulamaya konan Muş-Bingöl Projesi takip etmiştir. Halen Yozgat İli Kırsal Kalkınma Projesi (1991-1998) uygulama safhasındadır. Benzer projeler diğer birçok ilde uygulamaya konulacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, başlıkta da belirtildiği gibi, EKKP'ni Tarımsal Yayında Program Planlama İlkeleri açısından incelemektir. Değerlendirme konusu, tarımsal yayım bileşeni ile sınırlıdır.

MATERYAL VE METOT

Materyal

Bu çalışmanın materyalini projede çalışan kamu görevlileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler ve Tarımsal Yayında Program Planlama İlkeleri ve EKKP ile ilgili rapor ve yayınlardan elde edilen ikincil veriler oluşturmıştır.

Metot

Çalışmada program planlama ilkeleri, değerlendirme işleminin ölçüt unsurunu oluşturmuştur. EKKP belgesinin hazırlanmasıyla ve ortaya konan belgenin şekli ve içeriğiyle ilgili bilgiler de değerlendirmenin kanıt unsurunu oluşturmuştur. Bu kanıt ve ölçütlerin karşılaştırılması sonucunda çeşitli yargılara varılmıştır.

Bu kanıt ve ölçütlerin belirlenebilmesi için değerlendirme konusu, program planlama işlemini oluşturan aşamalara uygun olarak ele alınmıştır. Bu aşamalar veri derleme, veri değerlendirme, proje amaçlarının ortaya konulması, bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli görülen araçların belirlenmesi ve nihayet bütün bu hususların belirtildiği bir belgenin hazırlanması şeklinde ifade edilebilir. Bu aşamalar birbirini destekleyen,

(1) Bu çalışma, Prof. Dr. Ziya YURTTAfi yöneticiliğinde hazırlanan yüksek lisans tezinin bir özettir.

tamamlayan ve kronolojik olarak takip eden işlemler dizisidir. Bu işlemler dizisi sonunda ortaya konulan proje belgesi hakkında bir yargıya varabilmek için konu, bu aşamalara paralel bir sistem içerisinde ele alınmıştır.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

Değerlendirme, herhangi bir şey hakkında nicelik veya nitelik bakımından bir yargıya varmaktır (Yurttaş, 1997). Değerlendirmenin dört temel unsuru vardır. Bunlar, kanıt, ölçüt, karşılaştırma ve yargıdır (Steele, 1972). Değerlendirmeye konu olan olay veya olgunun çeşitli açılardan ölçülen veya gözlenen durumu ideal olarak kabul edilen kriterlerle karşılaştırılır. Aradaki farklılık veya benzerlikler ortaya konularak bir yargıya varılır. Mevcut durumu yansıtan bilgiler değerlendirmede "kanıt" unsuru olarak da adlandırılır.

Bu çalışmada da yapılan değerlendirme işleminin esası aynıdır. Bu kanıtlarla ölçüt olarak da adlandırılan kriterlerin karşılaştırılması değerlendirme işleminin temelini oluşturmuştur.

Projelerin ne ölçüde başarılı olduklarını anlamak ve gerekli düzeltmeleri yapmak için sistematik değerlendirmeler yapmak gerekir.

Bu açıklamaların ışığı altında, EKKP'nin tarımsal yayım bileşeninin planlama aşamasıyla ilgili değerlendirmede aşağıdaki kriterlerden yararlanılmıştır:

1. Proje fikrinin oluşumu belirli bir ihtiyaçtan kaynaklanmalı, hedef kitle ve görevlilerce benimsenmelidir.
  2. Planlamanın her safhasında yapılan çalışmalarda ve karar mekanizmasında hedef kitle ve her seviyeden yayım elemanları temsilcilerinin katılımı ve katkısı sağlanmalıdır.
  3. Programın dayandığı veriler doğru, güncel ve kapsamlı olmalıdır. Bunu sağlamak için veri derleme yöntemleri amaca uygun olmalı, verilerin doğruluğu değişik kaynaklardan kontrol edilmelidir.
  4. Proje amaçları;
    - a. Görevlilerin yapacağı işler şeklinde değil hedef kitlede meydana getirilmek istenen değişiklikleri belirtecek şekilde ifade edilmelidir.
    - b. Mevcut olanaklarla gerçekleştirilebilir olmalıdır.
  5. Projede uygulanacak araç ve yöntemler;
    - a. Amaçların niteliklerine,
    - b. Hedef kitlenin sosyo-kültürel özelliklerine,
    - c. Yörede geçerli olan tarım sisteminin özelliklerine uygun olmalıdır.
  6. Proje idari organizasyonu dinamik ve etkin bir yapıya sahip olmalıdır. Bunun için;
    - a. Yeterli olanaklara (para, personel, araç-gereç) sahip olmalı,
    - b. Bağımsız karar verebilecek yetkilerle donatılmalıdır.
  7. Proje belgesi;
    - a. Projeye ilgili kurum, kuruluş ve şahısların görev, yetki ve sorumluluklarını belirtmelidir.
    - b. Genel anlamda ne, nerede, ne zaman, nasıl, kimler tarafından, kimler için ve ne kadar masrafla yapılacağı gibi soruları cevaplandırarak şekilde düzenlenmelidir.
- Bu kriterler dikkate alınarak EKKP'nin yayım komponentinin tarımsal yayında program planlama ilkeleri açısından değerlendirilmesi aşağıdaki gibi yapılmıştır:

1. Projenin Ortaya Çıkışıyla İlgili Değerlendirme

Erzurum, Doğu Anadolu'nun kuzey kesiminde, sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi öneme sahip önemli bir ildir. Erzurum'un bir cazibe merkezi haline gelmesi eskiden beri varolan bir düşüncedir. Göçün önlenmesi ve ekonomik gelişmenin sağlanması için kırsal alanda gelişmenin sağlanması önemlidir. Dolayısıyla Erzurum'da bir kırsal kalkınma projesinin gerçekleştirilmesi fikri ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamaya yönelik olumlu bir düşüncedir. Nitekim böyle bir proje tasarısından haberdar olan hedef kitle ve görevliler proje fikrini benimsemişler, karşı çıkmamışlardır.

EKKP, o zamanki ismiyle Tarım ve Orman Bakanlığı ile Devlet Planlama Teşkilatı işbirliği sonucu olarak geliştirilen bir hazırlık raporuna dayandırılmıştır. Bu raporun hazırlanmasında 1980-81 yıllarında ülkemizi ziyaret etmiş olan, 7 kişilik Dünya Bankası ve 2 kişilik IFAD mensuplarından oluşan toplam 9 kişilik Değerlendirme Misyonu da görev almıştır (Anon., 1990a).

2. Hedef Kitle ve Görevlilerin Katılımını Sağlama Açısından Değerlendirme

EKKP üst yönetim tarafından tasarlanmış ve uygulanmak üzere Erzurum'da bulunan ilgili kuruluşlara sunulmuştur. Bu kuruluşlarda görevli olan personel, projenin hazırlanma şekli veya amaçlarının belirlenmesinde söz sahibi olamamışlardır. Projenin hedefi olan çiftçiler için ise durum daha da kötüdür. Çiftçilerin büyük çoğunluğu projenin hazırlanma safhasında çalışmalardan haberdar olamamış, proje uygulamaya konulduktan sonra ancak böyle bir projenin varlığından haberdar olabilmişlerdir. Bu husus EKKP'nin program planlama ilkeleri açısından bir noksanlığı oluşturmaktadır.

Nitekim projenin uygulanmasında personelin projeyi bilmemesi dolayısıyla aksaklıklar meydana gelmiştir (Anon., 1992).

Projenin uygulanması için öngörülen zamanda projeyi personele anlatmak için hizmet-içi eğitim çalışmaları düzenlenmiş, bu durum ise zaman kaybına ve etkinliğin sağlanamamasına neden olmuştur.

3. Proje Verileri İle İlgili Değerlendirme

EKKP için proje başlangıcında çeşitli kaynaklardan veriler derlenmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu verilerin büyük bir bölümü "ikincil veri" olarak adlandırılan çeşitli kurum, kuruluş ve şahıslar tarafından yapılmış olan yayınlara dayanmıştır. Bunun yanında, görevliler ve köylülerle söyleşi ve doğrudan gözlemlere dayanılarak "birincil veri" niteliğinde bilgi derlenmiştir. Değerlendirme misyonun üniversitemizi ve fakültemizi birçok kez ziyaret etmiş olması ve tarımla ilgili diğer kuruluşlarla çeşitli ilişkilerde bulunması, veri derleme konusunda duyarlı davranılmış olduğunu gösterir. Nitekim, başlangıçta Erzurum'un 1070 köyünün tümünün proje kapsamına alınması düşünülmüş iken, yukarıda belirtilen şekilde elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucu, bu sayının gerçekçi olmadığı anlaşılmış, yalnızca 400 köy proje kapsamına alınmıştır (Anon., 1983).

Proje için derlenen verilerin doğru, güncel ve kapsamlı olduğu, fakat bu verilerin değerlendirilmesinde birçok yanlışlığın yapıldığı söylenebilir. Bu hususlar, bundan sonraki açıklamalarda belirtilecektir.

4. Proje Amaçları İle İlgili Değerlendirme

EKKP'nin tarımsal yayım konusuna giren amaçlarından bazıları aşağıdaki gibi özetle ifade edilebilir (Anon., 1983):

- Erzurum'daki çiftçilerin üretiminin ve işletme gelirlerinin artırılması için proje yoğun tarımsal yayım hizmeti ve işletme seviyesinde gelişmiş teknolojiyi göstermek için tarla demonstrasyonu programının yapılması.
- Çiftçilere çok yönlü hizmet götürmeyi amaçlayan ve yöresel koşullara uygun olarak düzenlenmiş olan Eğitim ve Ziyaret Sistemi'nin uygulanması.
- Her köy grubunda bir Köy Grup Teknisyenliği kadrosunun oluşturulması ve bunlar için büro, lojman ve taşıt sağlanması.
- Meradan yararlanmanın ilkel bir biçimde yapıldığı 50 köydeki meralarda her köy için 25 hektarlık alanda pilot düzeyde mera ıslahı ve işletmeciliği tekniklerini tanıtmaya demonstrasyonlarının Teknik Ziraat tarafından yapılması.

Bu amaçlar incelendiğinde, amaçların hemen hemen tümünde amaçlarla ilgili kriterlere uyulmadığı anlaşılabılır. Örneğin, amaçların görevlilerin yapacağı işler şeklinde değil hedef kitlede meydana getirilmek istenen değişiklikleri belirtecek şekilde ifade edilmesi gerekirdi. Projede yer alan amaçlarda ise daha çok görevlilerin yapacağı çalışmalar belirtilmiştir. Proje amaçlarında "tarla demonstrasyonu programının yapılması", "Eğitim ve Ziyaret Sistemi'nin ele alınması", "her köy grubunda bir Köy Grup Teknisyenliği kadrosunun oluşturulması ve bunlar için büro, lojman ve taşıt sağlanması" gibi ifadeler yer almaktadır. Bu hususlar yerine getirildiğinde proje amaçlarının tam olarak gerçekleştirildiği gibi yanlış bir izlenim ortaya çıkmaktadır.

Proje amaçlarının mevcut olanaklara uygunluğu kriteri değerlendirilmede göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Önceden de belirtildiği gibi proje için yapılan hazırlık çalışmalarında proje amaçları, mevcut olanaklara göre sınırlandırılmak istenmiştir. Yukarıda belirtilen amaçlar, mevcut olanaklarla gerçekleştirilemeyecek düzeyde ve hayali nitelikte amaçlar değildir. Buna rağmen, bu amaçların bazıları için gerçekleştirme oranı yüzde olarak onlu rakamların altındadır. EKKP'nde bina, arsa, araç-gereç v.b. fiziki olanaklar, finans kaynakları ve zaman konusunda önemli bir sorun ortaya çıkmamış, proje alanı 1070 köyden 400 köye indirilince proje amaçları, bu hususlardaki mevcut olanaklarla gerçekleştirilebilir nitelik kazanmıştır. Mevcut olanaklar kapsamına giren personel konusunda yapılan varsayımlar gerçekçi olmamıştır. Bu durum, projenin başarısını engellemiştir. Şöyle ki, projede öngörülen Eğitim ve Ziyaret Sistemi'ne uygun olarak 59 adet Köy Grubu Ziraat Teknisyenliği'nin (KGZT) oluşturulması öngörülmüştür. Her bir KGZT için teknisyen, şoför, idari ve yardımcı personel kadrosu temin edileceği varsayılmıştır. Bu varsayım ülke gerçeklerine uymadığı için hatalı bir varsayım olmuştur. Bu konuda Sağlık Bakanlığı'nın 1960'lı yıllardan beri bölgede uyguladığı, sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonu projesinden ders alınması gerekirdi. Bu proje çerçevesinde, köylerde yapılan sağlık ocakları için personel temini büyük sorun olagelmıştır. EKKP'nde oluşturulan KGZT sisteminde, personel sorununun daha gerçekçi bir biçimde ele alınması gerekirdi. Nitekim kurulan 59 KGZT'nin hiçbirisinde, personel ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Amaçların sınırlandırılmasında bu hususun göz önünde bulundurulması, projenin noksanlıkları arasındadır.

5. Proje Araç ve Yöntemleri İle İlgili Değerlendirme

Bir projenin başarısını belirleyen en önemli faktörlerden birisi de, inceleme sonunda ortaya konulan amaçların niteliklerine uygun, araç ve yöntemlerin seçilmesidir. Amaçların niteliklerini belirlemede aşamalı

sınıflandırmadan yararlanılmıştır. EKKP'nin bazı amaçları değişik amaç alanlarında yüksek aşamalı konumlardadır. Örneğin, "meradan yararlanmanın ilkel bir biçimde yapıldığı 50 köydeki meralarda, her köy için 25 hektarlık alanda pilot düzeyde mera ıslahı ve işletmeciliği tekniklerini tanıtmaya demonstrasyonlarının yapılması" gibi bir amaç, hem bilgi hem de duyu alanında yüksek aşamaları kapsayan bir amaçtır. Burada mera ıslahı ve işletmeciliği yüksek aşamalı bir "bilgi" gerektiren bir konudur. Böyle bir amacı gerçekleştirmek için tarımsal yayında kullanılan çeşitli araç ve yöntemlerin birbirini destekleyecek şekilde ve birlikte kullanılması gerekir.

EKKP incelendiğinde genellikle tek bir amaç için tek bir araçtan yararlanmanın genel olarak benimsenen bir yöntem olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmalarda demonstrasyon yöntemi ağırlıktadır. Demonstrasyonların, amaçların niteliğine uygun olarak diğer araç ve yöntemlerle desteklenmesi gerekir. EKKP'nde bu hususa özen gösterilmemiş olması önemli bir noksanlıktır.

EKKP'nde uygulanan yayım sistemi; Daniel Benor ve arkadaşları tarafından geliştirilen ve Dünya Bankası tarafından finanse edilen Eğitim ve Ziyaret Sistemi'dir. Eğitim ve Ziyaret Sistemi, çiftçilerin Köy Grubu Ziraat Teknisyenleri tarafından ziyaretine, buna paralel olarak söz konusu teknisyenlerin konu uzmanlarıca eğitilmelerine dayanan bir sistemdir (Küçük Kurt, 1988). Eğitim Ziyaret Sisteminde hizmetlerin çiftçilerin bulunduğu yere götürülmesi esas olarak kabul edilmiştir. Bu sistem, öncelikle Dünya Bankası tarafından teknik ve mali bakımdan desteklenen Seyhan Ovası Sulama Projesi ve Çorum-Çankırı KKP'nde uygulanmış ve daha sonra birçok ili kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır (Yurttaş, 1997). Eğitim Ziyaret Sisteminin Çukurova gibi entansif ziraatın yapıldığı yörelerde başarıyla uygulandığı belirtilmektedir (Benor and Harrison, 1977). Fakat Erzurum gibi ekstansif ziraatın yapıldığı, tarımsal faaliyetlerin yavaş bir hızla seyrettiği bir yörede her on beş günde bir yeni bir eğitim programını gerektirecek sorunların ortaya çıkmasını beklemek veya öteden beri personel bakımından önemli sorunları olan bir yörede, sistemin gerektirdiği eğitim programlarını planlamak ve uygulamak gerçekçi bir beklenti değildir. Erzurum ilinde kurulan 59 KGZT için harcanan para ile 14 ilçe merkezinde, Tarım İlçe Müdürlükleri çok geniş olanaklara kavuşturulabilir ve buralarda çiftçiye etkin hizmetler sunabilecek Çiftçi Eğitim Merkezleri kurulabilir.

6. Proje Organizasyonu İle İlgili Değerlendirme

Proje, çok yönlü olduğu için ve uygulamada bir çok kuruluş görev aldığı için projenin yürütülmesinin sorumluluğu doğrudan Erzurum Valisine ve onun aracılığı ile uygun yetki ile donatılmış bir proje yöneticisinin başkanlık ettiği proje ofisine verilmiştir. Proje yöneticisinin, uygulamaya katılan kuruluşların il ve bölge organları ve Ankara'daki DPT ile yakın işbirliği içerisinde çalışması öngörülmüştür.

1970'li yıllarda Türkiye'nin gündemine giren kırsal kalkınma projeleri bugüne kadar devam etmiş bundan sonrada uzun yıllar devam edecek şekilde planlanmıştır. Bu projelerin herhangi birisinde görülen hata veya aksaklıklardan ders almak, müteakip projelerde aynı hataları tekrarlamamak gerekir. Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi'nde uygulanan benzer bir organizasyon yapısı, dinamik ve etkin olamamıştır. Orada daha önce mevcut Teknik Ziraat örgütünden bağımsız olarak yeniden örgütlenmeye gidilmiş, araştırmacılar bu tür bir örgütlenmenin dağınıklığa ve savurganlığa yol açtığını belirtmişlerdir (Taluğ ve Tatlıdil, 1984). EKKP'nde projede görev alan yetkililer proje müdürlüğünün proje başlangıcından itibaren 1.5 yıl gibi uzun bir süre oluşturulamadığı ve bu süre zarfında kırsal alana etkin bir hizmetin götürülemediğini, proje müdürlüğünün kuruluşundan sonrada yeterli olanaklara sahip olmadığını ve yaptırım gücü olan kararlar alamadığını belirtmişlerdir (Anon., 1992). Çorum-Çankırı Projesi tecrübesinden yararlanılarak daha gerçekçi bir organizasyon modeli oluşturulabilir.

7. Proje Belgesinin Düzenlenmesi İle İlgili Değerlendirme

EKKP belgesinin düzenlenmesi ile ilgili olarak şu değerlendirmeler yapılabilir. Proje belgesinde genel olarak proje ile ilgili kurum, kuruluş ve şahısların görev, yetki ve sorumlulukları belirtilmiş ve kuruluşlar arası ilişkiyi gösteren bir organizasyon şeması yer almıştır (Anon., 1983). Projede danışmanların görev ve sorumlulukları ayrıntılı bir biçimde ifade edilmiş, proje sahası ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Bunun yanında projenin yönetim ve organizasyon yapısı, izleme ve değerlendirme planı, tahmini maliyetler, mali ve ekonomik analiz konularının projede yer alması, proje belgesiyle ilgili olumlu yönlerdir. Proje belgesi genelde yukarıda belirtilen kriterlere uygunluk göstermekle birlikte, belgenin düzenlenmesinde bazı olumsuzluklar dikkati çekmektedir. Proje genelde değişik kişilerce hazırlanmış değişik dosyaların bir araya getirilmesiyle oluşmuş bir görünümdedir. Proje redaksiyonunun tek elden yapılmadığı, yapıldı ise hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında proje belgesi, tekniğine uygun olarak hazırlanmış bir belge olarak nitelendirilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, tarımsal yayım faaliyetlerinde benimsenen program planlama ilkeleri incelenmiş, bu ilkeler çerçevesinde değerlendirmede uygulanacak kriterler gösterilmiş ve bu kriterlere göre yapılan değerlendirmelerde şu sonuçlar ortaya konulmuştur:

1. Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik ve politik açıdan en önemli illeri arasındadır. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı bu ilimizde geniş kapsamlı bir kırsal kalkınma projesinin uygulamaya konulması düşünce olarak uygundur.

2. Proje stratejisi olarak entegre bir yaklaşımın benimsenmesi yani altyapı, kredi ve teknik hizmetlerin birlikte ele alınması, teorik olarak uygun bir yaklaşımdır.

3. EKKP'nin program planlama aşamasında, hem hedef kitlenin hem de görevlilerin katılımı sağlanamamıştır. Bundan dolayı projenin görevlilerce uygulanmasında ve hedef kitleye benimsenmesinde sorunlar meydana gelmiş, zaman kaybına neden olunmuştur.

4. Projenin dayandığı verilerin doğruluğu, güncelliği ve kapsamlı olması konularında, proje yetkililerinin gerekli duyarlılığı gösterdiği anlaşılmaktadır.

5. Projede yer alan amaçlar, ifade tekniği açısından hatalıdır. Bu amaçlar hedef kitlede beklenen değişiklikler şeklinde değil, görevlilerin yapacağı işler şeklinde ifade edilmiştir. Proje amaçları, mevcut olanaklarla gerçekleştirilebilir niteliktedir. Buna karşın personel istihdamı konusundaki hatalı varsayım, bu amaçların gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir engel olmuştur. Ülkemizde kırsal alanda, nitelikli personel istihdamı konusundaki zorluklar göz ardı edilmiştir.

6. EKKP'nde amaçlar, uygun ve yeterli araç ve yöntemlerle desteklenmemiştir. Projede tek bir amaç için tek bir araçtan yararlanma yoluna gidilmiş ve kullanılan araç ve yöntemler aynı zamanda hedef kitlenin sosyo-kültürel özelliklerine uygun olmamıştır.

7. Dünya Bankası tarafından desteklenen ve EKKP'nde uygulanan Eğitim ve Ziyaret Sistemi'nin ekstansif tarımın yapıldığı yöre için uygun olmadığı ve pahalı bir sistem olduğu sonucuna varılmıştır.

8. Proje organizasyonunda koordinatörlük görevinin yeterli olanaklardan yoksun ve yaptırım gücü olmayan proje ofisine verilmesi proje uygulamasında bazı aksaklıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

9. Proje belgesi genelde, bu husustaki kriterlere uygun olarak hazırlanmıştır. Bununla birlikte proje redaksiyonunun hatalı yapıldığı örneğin, bölümler arası uyumun sağlanmadığı gözlenmiştir.

EKKP'nin başarısız olduğu hususlarda, planlama aşamasında görülen aksaklıkların önemli rolü vardır. Bundan sonra yapılacak entegre kırsal kalkınma projelerinde etkinliği sağlayabilmek için göz önünde bulundurulması gereken hususlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1. Ülkemizin sosyo-ekonomik yapısında tarım en önemli sektördür. Tarımın gelişmesinde entegre kırsal kalkınma projelerinden etkin bir biçimde yararlanılabilir. Ancak bu projelerin ülke gerçeklerine ve program planlama ilkelerine uygun olarak hazırlanması gerekmektedir.

2. Kırsal kalkınma projelerinde bundan sonrada altyapı, kredi ve teknik hizmetlerin birlikte ele alındığı entegre yaklaşım devam ettirilmelidir.

3. Kırsal kalkınma projelerinin inceleme ve planlama aşamalarında hedef kitle temsilcilerinin ve görevlilerin katılımını sağlamak gerekir. Böylece projenin görevlilerce etkin bir şekilde uygulanması ve hedef kitle tarafından gönüllü olarak benimsenmesi sağlanabilir.

4. Tarımsal yayım projelerinde amaçlar, hedef kitlede beklenen değişiklikleri belirtecek şekilde ifade edilmelidir. Bu amaçların eğitim yönü olmalı ve mevcut olanaklarla gerçekleştirilebilir nitelikte olmalıdır. Görevlilerin yapacağı işler şeklinde ifade edilen amaçlar, değerlendirmede kriter olarak kullanılmamaktadır. Bu hususun göz önünde bulundurulması, gelecekte yapılacak çalışmaların sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesini sağlayabilecektir.

5. Proje hazırlanırken mevcut olanaklarla ilgili varsayımların gerçekçi olması gerekir. Örneğin, "gerekli personel nasıl olsa sağlanacaktır" şeklindeki bir varsayımın gerçeklere uygunluğu önceden iyice araştırılmalıdır. Aksi takdirde, amaçların gerçekleştirilmesi mümkün olamaz.

6. Projelerde yararlanılacak araç ve yöntemler, bir bütün olarak ele alınmalı, bu araç ve yöntemler amaca uygun bir biçimde ve birbirini destekleyen bir yaklaşımla kullanılmalıdır.

7. Dünya Bankası tarafından geliştirilen Eğitim ve Ziyaret Sistemi ekstansif ziraatın yapıldığı bölgeler için etkin olmayan ve pahalı bir sistemdir. Bu sistemde öngörülen Köy Grubu Ziraat Teknisyenlikleri kurulmamalı, bunun yerine Tarım İlçe Müdürlükleri güçlendirilmeli, bu müdürlüklerin araç-gereç, personel ve bina ihtiyaçları karşılanmalıdır. Böylece kaynakların yaygın etkin olmayan bir şekilde kullanılması yerine, bu kaynakların yoğun ve etkin bir şekilde kullanılması mümkün olur.

8. Kırsal kalkınma projelerinde koordinasyon görevi mevcut durumda çeşitli olanaklara sahip bir kuruluşa verilmelidir. Bu kuruluş, Tarım İl Müdürlüğü veya Valilik olabilir.

9. Proje belgesi basit bir dille yazılmalı, bölümler belli bir sisteme göre birbirini takip etmeli, redaksiyonunun tek elden yapılması sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Anonymous, 1983, EKKP Proje Dosyası. T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, c I-II, Ankara.
- Anonymous, 1990a, EKKP Tamamlama Raporu. Dünya Bankası Yayınları, İkraz 2094 TU, Ankara.
- Anonymous, 1990b, EKKP Kapanış Çalışmaları Hazırlık Raporu. T.C. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Bakanlık İl Müdürlüğü, Erzurum.
- Anonymous, 1992, Mülakat Görüşmeleri. Erzurum Tarım İl Müdürlüğü Yetkilileri, Erzurum.
- Anonymous, 1994a, DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı. Yayın No:1720, Ankara.
- Anonymous, 1994b, Ekonomik Rapor. TOBB, Ankara.
- Anonymous, 1995, Ekonomik Rapor 95. TOBB, Ankara.
- Benor, D., J.Q.Harrison, 1977, Agricultural Extension The Training and Visit System. World Bank, p 3. Washington.
- Küçük Kurt, M., 1988, Tarımsal Yayım, Eğitim ve Ziyaret Sistemi. E.Ü.Z.F. Yayınları, No: 492, Bornova-İzmir.
- Steele, S.M., 1972, A Contemporary Concept of Evaluation in Extension. 116-641 notes, University of Wisconsin, Madison.
- Taluğ, C., H., Tatlıdil, 1984, Çorum-Çankırı Kırsal Kalkınma Projesi'nin Tarımsal Yayım Açısından İncelenmesi. Tarım ve Mühendislik Dergisi, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Sayı:14, s.48. Ankara.
- Yurttaş, Z., 1992, Mülakat Görüşmesi. Erzurum (Yayınlanmamış).
- Yurttaş, Z., 1997, Tarımsal Yayım ve Haberleşme. Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Yay. No: 67, Erzurum.